

Дрига І. М.

*кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,
доцентка кафедри кримськотатарської та східної філології
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
м. Київ, Україна*

ОГУЗО-КИПЧАЦЬКА ДІАЛЕКТНА ГРУПА УРУМСЬКОЇ МОВИ: ПОЛЬОВІ СТУДІЇ ТА МІЖТЮРКСЬКИЙ ДИСКУРС

В результаті російської війни проти України всі й без того критично zagrożені тюркські мови України зазнали непоправного удару. Катастрофічним стало становище урумських діалектів, зокрема через те, що райони компактного існування її носіїв – м.Маріуполь, села та селища Донеччини – опинилися на територіях активних бойових дій, а невдовзі – в сірій зоні та під окупацією. Масова загибель носіїв мови, еміграція та втрата мовного оточення безповоротні руйнування культурного ландшафту та бодай залишкових середовищ мовного побутування. За таких умов як ніколи актуальними постають документалізація та ревіталізація доступного нам урумського мовленнєвого матеріалу, його порівняльний лінгвістичний аналіз та включення в ширший міжтюркський дискурс в рамках актуальних процесів тюркської мовної інтеграції сьогодення. Результатом таких зусиль став наш навчально-методичний комплекс урумської мови «Balalıǵım şohraǵı» для учнів молодшого та середнього шкільного віку, створений за ініціативою та у співпраці з носіями огузько-кипчацької говірки сіл Гранітне, Старогнатівка Донецької області (зокрема, співавтор Катерина Тахтамірова та інші). Він був вперше за 100 років створений на основі латинської графіки за методикою викладання тюркських мов як іноземних з індуктивним поданням навчального матеріалу, враховуючи умови глобалізації та багатомовного оточення.

BALALIĞIM ÇOHRAĞI

Öğr'enyık Urumcas

A1.2

A1.1

Kyiv, 2025

BALALIĞIM ÇOHRAĞI

Öğr'enyık Urumcas

Зібрані в результаті польової роботи по збиранню текстового матеріалу та співпраці з носіями мови постає наступна проблема: за визнаною діалектною класифікацією проф. О.М.Гаркавця основною для написання підручника стала друга, огузько-кипчацька група тюркських діалектів, з ймовірним переважанням огузьких рис над кипчацькими. Утім жодних точніших параметрів, визначень чи пропорцій співвідношення, наскільки ця група відрізняється від третьої, кипчацько-огузької, з незначним переважанням кипчацьких рис над огузькими, – не було визначено. З іншого боку, з боку кримськотатарських філологів часто можна почути думку про ідентичність надазовських діалектів діалектам кримськотатарської мови і заперечення права «урумської мови» на існування. Відтак, метою нашого дослідження стало співвіднести отримані в результаті написання підручника урумські тексти огузько-кипчацьким діалектом з типовими рисами огузьких і кипчацьких тюркських мов, спираючись на класичні описи В. Радлова, О. Самойловича, Л. Йохансона, Кл. Шьоніга (Schönig), М.Онера тощо та сучасні граматичні студії урумських діалектів Приазов'я та уточнити пропорції на фонетичному, морфологічному, лексичному рівнях.

Ознаки огузьких мов у текстах: 1. Лексика огузького походження. Якщо не брати до розгляду загальнотюркську лексику, рівно присутню і в огузьких, і в кипчацьких мовах, презентативну кількість складають огузькі лексеми (напр., *yemek*, *tatlı*, *çoh*, *var*, *şını/şıncılı*, *oluy*); 2. аналітичні форми дієслів, з компонентом *etmee* (*yardım etmee*, *laf eteyik iş etey* та ін.); теперішній час дієслова на *-ıy/-iy* (*görüüm* бачу, *yatıy* лежить), бажального способу на *-ay/-ey* (*s'ev'eyim*, *steyim*); 3. фонетичні особливості: Перехід *k > g* на початку слова (*gör-* бачити, *gözlük* окуляри, *gökte* на небі, *gümüş* срібло тощо), перехід *t > d*

на початку слова (dört чотири, dır'ek дерево, deniz море тощо); 4. розмовний порядок слів з позицією предикату на другому місці після підмету (результат слов'янського впливу), що зближує даний діалект з гагаузьким синтаксисом, а також обов'язкове вживання особових займенників. 4. Утворення заперечних іменних речень за допомогою döğül (замість yoh). Ознаки кипчацьких мов у текстах: 1. фонетичні риси як ключова особливість (g → v: avur (< ağır) suvuh (< soğuk); ініціальний м- в особових займенниках (m'enim мій тощо); 2. кипчацька лексика (обмежена, але стабільна): köb'ete, b'ek дуже, yahşı добре (поруч з: iyı), eb'et так, uyvay мис, çomtay тоне, çarayı- біжить, horalar поля, hart старий тощо.

В лексичному складі підручника невелику скибу склали регіоналізми uğcuх хрустики, psatır ритуальний хліб, taufa родина, тощо, які інтерпретуємо як грецький приазовський лексичний субстрат.

Орієнтовна кількісна оцінка: підраховані репрезентативні маркери у вибірці на рівні фонетики (≈ 40 прикладів), лексики (≈ 120 одиниць), грамматики (≈ 30 конструкцій) дають підстави вести мову про ≈ 60–65 % огузьких та ≈ 35–40 % кипчацьких рис в аналізованих текстах. Відтак, можна вести мову про огузо-кипчацький перехідний тип, у якому лексико-семантична та синтаксична база є переважно огузькою, тоді як фонетика, частина граматичних форм і базові іменники зберігають кипчацький характер.

Література:

1. Загрожени мови. Кримськотатарська та інші тюркські мови в Україні: збірник наукових праць / НАН України, Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України. Київ, 2016. 344 с.
2. Argunşah, Mustafa, Sağol Yüksekşah, Gülden. Karahanlıca Harezmiye Kıpçakça Dersleri. İstanbul : Kesit Yayınları, 2014. S. 307–348.
3. Eker, Süer, Şavk, Ülkü Çelik ve diğerler. Tehlikedeki Türk Dilleri Cilt I: Kuramsal ve Genel Yaklaşımlar "Son sesler duyulmadan". Cilt 1. Astana, Aralık 2016. 512 s.
4. Eker, Süer, Şavk, Ülkü Çelik ve diğerler. Tehlikedeki Türk Dilleri II B: Örnek Çalışmalar, Cilt 3. Astana, Aralık 2016.
5. Language Documentation in Comparative Turkic Linguistics. Editors: Éva Á. Csató & Birsel Karakoç. Ankara, 2024.
6. Johanson, Lars. Turkic. Cambridge Language Surveys. Cambridge University Press, 2021.
7. Öner, Mustafa. Bugünkü Kıpçak Türkçesi. Ankara : TDK Yayınları, 2000.